

The Handmaid's Tale

Een jaar geleden waren er in de Verenigde Staten op verschillende plaatsen demonstraties van vrouwen gehuld in lange rode gewaden en witte kappen die vaag aan onze Zeeuwse klederdracht deden denken. Ze demonstreerden tegen het stopzetten van subsidies voor organisaties voor 'planned parenthood', tegen wetgeving die het recht op abortus inperken, tegen gender discriminatie, en nog zo wat zaken. Die vreemde uitdossing van de demonstrerende vrouwen verwees naar een roman van Margaret Atwood, *The Handmaid's Tale*, ofwel *Het verhaal van de dienstmaagd*. Er is een film en een televisieserie van gemaakt. In Amerika loopt nu het derde seizoen, hier was het eerste seizoen afgelopen voorjaar te zien op de Belgische televisie. Ik kwam toevallig in de eerste aflevering terecht en raakte meteen gefascineerd. De roman is al van 1985 en is, net als de roman van George Orwell die een jaar eerder speelt, 1984, een zogenaamde dystopie. Dat is het tegenovergestelde van een utopie: een afschrikwekkend beeld van de toekomst. In het Trump-tijdperk ('grab them by their pussy'-Trump) en zijn denkwereld van blanke mannelijke superioriteit, zien veel vrouwen (en gelukkig niet alleen vrouwen!) een stuk van die dystopie werkelijkheid geworden.

Het verhaal van de dienstmaagd is geen science fiction. Het speelt zich af in de naaste toekomst, in een herkenbare wereld zonder technologische fantasiesnuffjes, zonder interstellair verkeer of tijdreizen. Juist dat herkenbare maakt de wereld die geschetst wordt des te beangstigender. In Noord-Amerika is een nieuwe, theocratische staat gesticht. Er is een bloedige aanslag gepleegd op het Congres, en de schuld werd in de schoenen geschoven van moslim terroristen. Op deze manier kan een groep ultraconservatieven tamelijk probleemloos de macht grijpen, de noodtoestand uitroepen, en alle democratische instituties buiten spel zetten. Door middel van harde terreur wordt de nieuwe orde gehandhaafd: lijfstraffen, openbare executies, een uitgebreid netwerk van onderlinge spionage waardoor niemand elkaar durft te vertrouwen. De samenleving wordt sterk patriarchaal ingericht. De nieuwe staat, Gilead geheten, worstelt met één groot probleem: door chemische en nucleaire vervuiling lucht en water worden er vrijwel geen kinderen meer geboren. Daarom krijgen vrouwen in de vruchtbare leeftijd de rol van broedmachine toebedeeld. Het gaat dan om vrouwen die in de vroegere samenleving een 'verwerpelijk' leven hadden geleid, feministes, werkende vrouwen, ongehuwd samenwonenden of vrouwen met meerder seksuele contacten, enfin in onze ogen grotendeels gewone jonge vrouwen. Deze 'dienstmaagden' dragen kuise rode gewaden en witte hoofdkappen (zoals in die anti-Trump demonstratie) en maken deel uit van het huishouden van een 'Bevelvoerder' en diens – onvruchtbare – 'Echtgenote'. Eén keer per maand, vindt er een 'Ceremonie' plaats, waarbij de 'Bevelvoerder' seks heeft met de dienstmaagd, die daarbij gelegen is tussen de benen van de echtgenote. Het gaat alleen om zaad en bevruchting, elk ander contact – in woorden, met een blik, huid-op-huid – wordt angstvallig vermeden, want het is niet de bedoeling dat de man een echte verhouding zou kunnen krijgen met de dienstmaagd. Dat past immers niet in de strikte godsdienstige maatschappelijke ordening.

Deze dystopie zou je als een vrouwelijke tegenhanger kunnen zien van de Franse roman *Onderwerping* van Michel Houellebecq, die een paar jaar geleden veel stof deed opwaaien. Dat verhaal vertelt hoe Frankrijk van binnenuit overgenomen wordt door een islamitisch regime, en hoe veel Fransen, Franse mannen, daar uiteindelijk in meegaan, gelokt als ze worden door de belofte van meer dan één jonge, willige echtgenote. Die Franse roman wordt vanuit het perspectief van een uitgerangeerde mannelijke academicus verteld. Hij krijgt door dat nieuwe regime nieuwe kansen, die hij tezamen met die verleiding van een overvloedig seksleven, niet kan laten liggen. *Het verhaal van de dienstmaagd* laat het vrouwelijke perspectief zien. Wat beide romans gemeen hebben is dat er een beroep op godsdienst wordt gedaan om een onderdrukkend bestel te vestigen en in stand te houden. Want in Margaret Atwood's roman wordt veelvuldig een beroep gedaan op de Bijbel, met name het deel uit Genesis waar Rachel, de geliefde vrouw van aartsvader Jacob, in een concurrentiestrijd gewikkeld is met haar niet-geliefde maar zeer vruchtbare zus Lea. Zij zoekt een uitweg die eerder al aartsmoeder Sara had gekozen: zij maakt haar slavin Bilha, haar dienstmaagd, tot draagmoeder. Wat Bilha daarvan vindt, vermeldt de tekst niet.

Het is niet zo verschrikkelijk moeilijk om weerzinwekkende fragmenten te vinden in de Bijbel. Die draagt immers onmiskenbaar alle sporen van de door en door patriarchale cultuur waarin die tekst is ontstaan. Net zo min is het vreselijk moeilijk om voorbeelden te vinden in heden en verleden, van het misbruik dat machthebbers kunnen maken van godsdiensten en heilige teksten. Slavernij, onderdrukking van vrouwen, en van andere rassen dan het blanke, werden maar al te vaak gelegitimeerd met een beroep op de Bijbel. Het is een schaamtevol deel van de erfenis van de monotheïstische godsdiensten, zeker ook het christendom.

Mij persoonlijk zijn de verhalen rond Jacob zeer lief; zijn moeizame relatie met tweelingbroer Esau, de houding van vader Izaäk en moeder Rebekka tegenover die twee zo verschillende broers, en hoe de gemankeerde broederschap weerspiegeld wordt in de moeizame relatie tussen zijn twee vrouwen, de zussen Lea en Rachel. Het zegen voor de eerstgeborene die Jacob door bedrog verwerft, terwijl hij later door eenzelfde soort persoonsverwisseling een ongewenste bruid in de maag gesplitst krijgt. Een pareltje van vertelkunst, die verhalencyclus. Nee, met zo'n beeld van God als iemand die naar geloven kinderen dan wel onvruchtbaarheid uitdeelt, heb ik niets, maar ik begrijp heel goed dat mensen vroeger – en ongetwijfeld ook vandaag nog – in de dingen die hen overkomen de hand van God willen zien als ze geen andere verklaring weten. Dat ze zich willen toevertrouwen aan iets anders dan het blinde noodlot, ook al begrijpen ze zelf niet waaraan ze iets 'verdiend' zouden hebben.

Die verhalen rond Jacob en zijn vrouwen worden nog rijker als je er de commentaren van de joodse rabbijnen bij neemt. Vaak zijn die commentaren in de vorm van een verhaal, vooral bij passages die vragen oproepen wordt er lustig op los gefantaseerd. En het is opmerkelijk dat uit die commentaren helemaal geen minachting voor vrouwen spreekt. Integendeel, zowel Lea als Rachel komen er beter af dan in de bijbeltekst zelf. De jaloezie van Rachel op haar zus wordt bijvoorbeeld zo uitgelegd, dat zij beseftte dat die vruchtbaarheid te danken was aan de grote rechtvaardigheid van Lea (volgens de toen gangbare denkwijze in verdienste en beloning), en die rechtvaardigheid is wat Rachel in Lea benijdt. Soms schetst de midrasj ronduit hilarische taferelen. Rachel helpt Lea door zich in de eerste huwelijksnacht onder het bed te verstoppen, zodat zij kan antwoorden en Lea's stem haar niet zal verraden (het lijkt het theater van de lach well!) en Lea helpt op haar beurt Rachel. Door haar profetische gave weet ze dat Jacob twaalf zonen zal krijgen, en als zij voor de zoveelste keer zwanger is bidt zij dat het een dochter wordt, zodat Rachel nog wat meer kans houdt op een zoon. En ziedaar: dochter Dina wordt geboren.

Jacob komt er beduidend minder mooi af. Over zijn bozige antwoord aan Rachel, bij het commentaar hem toe: Is dat een manier om een vrouw in nood te antwoorden? Er is echter één commentaar dat Rachel haar noodkreet verwijt. Die uitroep dat zij zou sterven, beter: dat zij dood zou zijn als ze geen kinderen krijgt, daarmee veronachtzaamt zij de eerste taak van elk mens: het goede te doen en zo mee te werken aan de voltooiing van de schepping.

We zijn intussen ver afgedwaald van *Het verhaal van de dienstmaagd*, dat als het ware een stem geeft aan Bilha, de vrouw die tot het draagmoederschap gedwongen wordt. De roman laat zien hoe de heersende preutsheid resulteert in een algehele kilheid die ook gevolgen heeft voor de man. De 'Bevelvoerder' laat de dienstmaagd heimelijk, want streng verboden, op zijn werkkamer komen, om...een potje te scrabbelen! Ook de 'Echtgenote' is slachtoffer van het systeem dat zij zelf heeft helpen vestigen, en dat ze nu even fanatiek helpt in stand te houden, terwijl zij overduidelijk de genegenheid van haar man heeft verloren en in wezen ook iedere zinvolle invulling van haar bestaan. Haar rol maakt deel uit van het meest huiveringwekkende aspect van de roman: hoe de dwang en de terreur elke solidariteit tussen mensen – seksegenoten of niet – te niet doet, met als ergste voorbeeld de vrouwen, 'tantes' genaamd, die met harde hand andere vrouwen tot dienstmaagd disciplineren. Bij sommigen is het sadisme, anderen lijken oprecht te geloven in de nieuwe orde, waar ze, niet meer vruchtbaar zijnde, zelf net zo goed slachtoffer van zijn. Het doet denken aan het kapo-systeem in concentratiekampen, waar medegevangenen elkaars opzichter en beul werden. Margaret Atwood heeft dan ook in een recente toelichting geschreven dat zij geen enkel element voor de republiek Gilead verzonnen heeft dat niet ooit ergens in de geschiedenis heeft plaatsgevonden. En dat geldt gelukkig ook voor het voorzichtige verzet tegen het systeem, dat in de hoofdpersoon begint te dagen, haar veerkracht en haar hardnekkige poging de persoon die zij vroeger was niet geheel kwijt te raken.

Waarom zouden wij ons op een zondag in deze stralende zomer bezighouden met zo'n dystopie? Omdat een waarschuwing op zijn plaats is nu Trump aan de macht is in Amerika, en ook dichter bij huis politieke partijen er bedenkelijke ideeën over vrouwen en minderheden op na houden? Ja, dat misschien ook: een profetische waarschuwing. Maar ook breder, dat we doordrongen worden van wat er gebeurt als je andere mensen reduceert tot instrument, hoezeer je daarmee ook jezelf beschadigt.

En als bijvangst toch ook: hoe gevaarlijk het is de Bijbel – of welk heilig boek dan ook – als een letterlijke waarheid te zien, alsof elk onderdeel voor alle eeuwigheid geldingskracht heeft. Geef mij dan maar liever de rabbijnen, die vragen stellen aan moeilijke elementen van de tekst en met fantasie – soms wat erg veel fantasie misschien – tot antwoorden komen die in de geest zijn van de Bijbel als geheel, zoals de vermaning aan Rachel zichzelf te niet te zien als een gemankeerde moeder maar als mens met een opdracht de schepping te voltooien en heel te maken.

Bettine Siertsema

We lezen:

- Margaret Atwood: *Het verhaal van de dienstmaagd* [p. 103-104]

- Genesis 30: 1-8